

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1995 metai

VILNIUS **pradai** 1996

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1995

VILNIUS 1996

INSTITUT LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1995

VILNIUS 1996

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė komisija

Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:

Kražių 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-776-22-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1996

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

LIETUVOS EVANGELIKŲ REFORMATŲ ŠVIETIMO ISTORIJOS METMENYS XIX A.

Lietuvos evangelikų reformatų švietimo istorija — švietimo istorijos Lietuvoje dalis. Nors formaliai švietimo reikalai visiškai priklausė nuo caro valdžios vykdytos politikos, senoji *Unitas Lithuanica* išlaikė gana didelį savarankiškumą ir šioje srityje. Todėl tikslinga Lietuvos evangelikų reformatų švietimo istoriją tirti kaip atskirą, santykinai savarankišką objektą. Analizė turėtų padėti atskleisti šios palyginti ne-gausios religinės bendruomenės vaidmenį Lietuvos kultūriniame gyvenime, išryškinti konfesinės ir pasaulietinės inteligentijos ugdymo tendencijas, parodyti, kaip buvo diegiama švietimo epochoje suformuluota idėja, jog švietimas yra būtina visuomenės pažangaus vystymosi sąlyga ir turi apimti visus visuomenės sluoksnius, sudarydamas vientisą laipsnišką sistemą.

Evangelikai reformatai rūpinosi visų pakopų švietimu — pradedant pradine mokykla ir baigiant studijomis universitetuose. Į švietimą žiūrėta kaip į vieną iš svarbiausių priemonių, palaikančių bendruomenės religinį gyvenimą. Reformacijos laikais mokyklos vertintos kaip geriausia paramos forma naujam tikėjimui. Tokia nuostata, gyva ir XIX a., neturėjo nieko bendra su konfesiniu uždaru ar neigiamu nusistatymu dėl mokslo ir švietimo sekuliarizacijos. Lietuvos evangelikų reformatų dvasininkai nagrinėjamu laikotarpiu buvo rengiami pasaulietiniuose universitetuose, evangelikų reformatų mokyklos priklausė Vilniaus švietimo apygardai. Pastaroji buvo sudaryta, 1803 m. reorganizavus Lietuvos vyriausiąją mokyklą į Vilniaus imperatoriškąją universitetą, ir apėmė Vilniaus, Gardino, Minsko, Mogiliovo, Vitebsko, Kijevo, Volynės ir Podolės gubernijas. Universiteto ir apygardos mokyklų veiklą kontroliavo vyriausybės paskirtas globėjas. Apygardoje buvo trijų pakopų mokyklos — aukštoji (universitetas), vidurinės (gimnazijos ir apskričių

mokyklos) ir žemutinės (pradinės mokyklos). Universitetą uždarius (1832 m.), mokyklų universitetinė organizacija buvo pakeista paprasta administracine, o jos globėjas tapo pavaldus vietos generalgubernatoriui. Vilniaus gubernija buvo priskirta Baltarusijos švietimo apygardai (1850 m. dalis jos vėl pavadinta Vilniaus švietimo apygarda).

Nors literatūros, skirtos švietimo istorijos Lietuvoje problematikai, gana gausu (išsami XIX a. pirmosios pusės švietimo Lietuvoje istoriografija pateikiama M. Lukšienės monografijoje)¹, specialiai Lietuvos evangelikų reformatų švietimo istorijos dalykai nėra tirti. Tačiau to laikotarpio kultūros ir švietimo raidą analizuojančiuose darbuose vienu ar kitu aspektu liesti ir evangelikų reformatų švietimo klausimai. Čia visų pirma minėtina M. Lukšienės studija apie XIX a. pirmos pusės švietimą. Tyrinėtoja bendrame laikotarpio mokyklų istorijos kontekste aptaria ir evangelikų reformatų mokyklas, pateikdama daug archyvinės medžiagos². Trumpai evangelikų reformatų mokyklų istoriją apžvelgia M. Kosmanas, kuris rašė Lietuvos evangelikų reformatų istoriją iki 1939 m.³ Apie evangelikų reformatų studijas Tartu universitete⁴ užsimenama A. Tylos straipsnyje, kuriame pateikta duomenų apie visų iš Lietuvos kilusių studentų skaičių, socialinę kilmę, pasirinktą specialybę⁵.

Pakankamai visapusišką visų lygių Lietuvos evangelikų reformatų švietimo vaizdą galima susidaryti iš Lietuvos archyvuose (Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje ir Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyriuje) saugomų reguliariai per visą aptariamą laikotarpį vykusių sinodų kanonų ir memorialų, kuriuose yra duomenų apie bendruomenės mokyklas, sinodo stipendiją gaunančius mokinius ir studentus.

Konkrečiai mokyklų reikalus tvarkė sinodo renkama mokyklų ekonominė komisija. Iš pradžių ją sudarė keturi vadinamieji komisarai — du pasauliečiai iš kilmingųjų luomo ir du dvasininkai⁶, vėliau — penki, būtent: pirmininkas ir po du pasauliečius ir dvasininkus⁷. 1826 m. buvo nuspręsta, jog numatytas komisijos posėdis žiemą turėtų įvykti ir tuo atveju, jeigu iš penkių narių atvyktų tik tai du dvasininkų luomo atstovai⁸. Komisija neturėjo sprendimo teisės, jos pareiga buvo tikrai vykdyti sinodo nurodymus ir parengti reikalingą medžiagą apie mokyklas ar mokinius sinodo posėdžiams. Visų lygių mokyklų ir studijų klausimai buvo sprendžiami sinode.

Pradinės mokyklos

XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais sinodas iš savo lėšų išlaikė 8 pradines mokyklas: Vilniuje, Biržuose, Naujamiestyje, Švobiškyje, Nemunėlio Radviliškyje, Papilyje, Kelmėje ir Izabeline⁹. Visos jos buvo pavestos vietinių kunigų globai. Apie vieno

ar kito asmens sugebėjimą dirbti pradinės mokyklos mokytoju sprendavo vietinis kunigas, kuris turėjo pasirūpinti ir tvarka mokykloje, ir jos išlaikymu. Gabiam vargonininkui taip pat galėjo būti leidžiama mokytojauti. Ataskaitos pirmiausia turėjo būti peržiūrimos kunigo ir tik po to siunčiamos apskrities mokyklos prižiūrėtojui¹⁰. Kartais pradinį mokyklų ataskaitos buvo siunčiamos tiesiai sinodui. 1846 m. tokias ataskaitas pristatė Žemaičių distrikto Papilio, Biržų, Švobiškio ir Nemunėlio Radviliškio pradinės mokyklos¹¹. Iš ataskaitų matyti, kad, nors mokyklos buvo išlaikomos sinodo, jose mokydavosi ne tik evangelikų reformatų, bet ir kitų tikėjimų vaikai. 1855 m. sinode svarstytose pradžios mokyklų ataskaitose nurodyta, jog Izabelino mokykloje, kurioje mokytoju dirbo Andriejus Lechela, mokėsi 17 vaikų (13 berniukų ir 4 mergaitės). Iš jų tik 6 buvo evangelikų reformatų tikėjimo, 3 pravoslavų ir 8 katalikų¹². Papilio mokykloje, kurioje mokytojavo Juozapas Čaprakovičius, tais metais buvo tiksliai 9 mokiniai (6 berniukai ir 3 mergaitės), visi evangelikų reformatų tikėjimo¹³. Bene daugiausia mokinių turėjo trijų skyrių Biržų pradinė mokykla, kurioje mokytojavo Kristoforas Daukša. Žemiausiame skyriuje čia mokėsi 13, viduriniame — 11 ir paskutiniame — 6. Taigi iš viso 30 (19 berniukų ir 11 mergaičių). Visi evangelikų reformatų tikėjimo. Atkreipę dėmesį, kad Biržuose yra ir kita — katalikų — pradinė mokykla, sinodas pripažino mokytojo Daukšos uolumą ir nusprendė pareikšti jam padėką¹⁴. Nemunėlio Radviliškio mokykloje, kur mokytojavo Mykolas Šeferas, mokėsi 14 mokinių (11 berniukų ir 3 mergaitės); 11 iš jų buvo evangelikų reformatų, 3 — liuteronų tikėjimo¹⁵. Mokykla Nemunėlio Radviliškyje buvo bene vienintelė pradinė mokykla, kurią lankė evangelikai reformatai ir liuteronai. Švobiškio pradinėje mokykloje, kur mokytojavo Edvardas Berggrūnas, tais metais mokėsi 18 vaikų (12 berniukų ir 6 mergaitės)¹⁶. Dalis evangelikų reformatų vaikų mokėsi katalikų išlaikomose pradinėse mokyklose. 1855 m. sinodas nusprendė padėkoti kunigui Konstantinui Močiulskiui už religijos pamokas evangelikams reformatams Biržų katalikų mokykloje¹⁷. Matyt, būta tokių atvejų ne tik Biržuose. Nors buvo reikalaujama mokytis vaiko gimtąja kalba, tačiau neaišku, kaip nuosekliai šio reikalavimo laikytasi. M. Lukšienė, remdamasi sinodų posėdžių medžiaga, įrodinėja, kad evangelikų reformatų pradžios mokyklose lietuvių kalba greitai lenkų bei vokiečių buvo mokoma pasirinktinai. Skaityti lietuviškai mokėsi dauguma mokinių, tačiau ne visi, o rašyti lietuviškai beveik nesimokyta. Tyrinėtoja pateikia duomenų, iš kurių matyti, kad 1828 m. Nemunėlio Radviliškio mokykloje iš 11 mokinių skaityti mokėsi: lenkiškai — 10, lietuviškai — 7, vokiškai — 2, latviškai — 1; katekizmo mokėsi: lietuviškai — 6, lenkiškai — 5; rašyti: lenkiškai — 8, rusiškai — 1, vokiškai — 1; aritmetikos — 10. Švobiškio mokykloje 1826 m. iš 8 mokinių skaityti mokėsi: lietuviškai — 5, lenkiškai — 3, vokiškai — 1. Lukšienės manymu, padėtis nepasikeitė ir po 1831 m.¹⁸ Kokia kalba vyko pamokos, dažniau-

siai priklausė nuo vietos kunigo — ar jis sugebėdavo rasti mokytoją, mokantį vaiko gimtąją kalbą. 1819 m. sinodas, atkreipęs dėmesį, kad visi Žemaičių distrikto evangelikų reformatų nariai privalo mokėti skaityti, pavedė kunigams pasirūpinti kaimo mokyklų, kuriose būtų mokoma skaityti, steigimu. Tie, kurie jau mokėjo skaityti, į pamaldas bažnyčioje turėjo ateiti su giesmynėliais¹⁹.

Mokytojams mokamas atlyginimas nebuvo didelis. 1862 m. sinode svarstant atlyginimų klausimą, buvo nuspręsta padidinti Biržų mokyklos mokytojo atlyginimą iki 100 rb, nes, panaikinus baudžiavą, valstiečiai pradėjo siekti mokslo ir mokykloje padaugėjo mokinių. Biržų mokykloje atskirai nuspręsta mokėti dar ir vargonininkui, pakol valstiečiai patys suras lėšų jo išlaikymui²⁰. Tačiau tai buvo vienkartinė akcija, nes po to prie bažnyčių veikusios pradinės mokyklos buvo masiškai uždarinėjamos. Sinodui tai buvo didelis praradimas²¹. Leidimas iš naujo steigti tokias mokyklas buvo gautas tiktai 1905 metais. Tų metų sinodas pavedė kolegijai pasirūpinti pradžios mokyklų, kuriose vaikai būtų mokomi gimtąja kalba, steigimu²².

Vidurinės mokyklos

Po Jungtinės Abiejų Tautų Respublikos padalijimų du Edukacinės komisijos nustatyti vidurinių mokyklų tipai išliko. Keitėsi tiktai pavadinimai: apygardinės arba vaivadinės mokyklos pavadinamos gimnazijomis, o apygardinės — apskritinėmis. M. Lukšienės duomenimis, Vilniaus švietimo apygardos vidurinių mokyklų struktūra tik iš pažiūros buvo panaši į kitų Rusijos imperijos apygardų mokyklų struktūrą, kur apskritinė buvo 2 metų žemesnioji vidurinė. Tyrinėtoja nurodo, kad Vilniaus švietimo apygardos nuostatuose užfiksuota, jog, baigus parapiinę mokyklą, galima stoti į apskritinę arba gimnaziją. Vadinasi, apskrities mokykla nebuvo tarpinė tarp mokyklos žemiausiojo ir aukštesniojo laipsnių. Nors nuostatuose ir nepažymėta, bet iš daugelio kitų šaltinių aišku, kad į universitetą buvo galima stoti iš abiejų vidurinių mokyklų — apskritinės ir gimnazijos²³.

Pradinės mokyklas baigę evangelikų reformatų vaikai XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais tęsti mokslą galėjo dviejose sinodo išlaikomose vidurinėse mokyklose — Kėdainių ir Slucko. Kėdainių mokykla buvo apskritinė, mokslas joje truko 4 metus, bet iš tradicijos ji vadinta gimnazija²⁴. Sinodo stipendijos šiose mokyklose galėjo tikėtis sėkmingai baigę kursus pradinėse mokyklose, kurie buvo organizuojami norinčiųjų mokytiis žinioms patikrinti ir į kuriuos mokiniai turėjo atvykti savo lėšomis²⁵. Norinčių lankyti tokius kursus neturtinguosius sinodas buvo linkęs paremti²⁶. M. Lukšienė rašo apie bemaž visose vidurinėse mokyklose buvusią pradedančiųjų (įžanginę) klasę, kuri rengė mokinius į vidurinę mokyklą. Mokslas ten trukdavo

nenustatytą laiką, kol mokinys pasirengdavo, bet dažniausiai ne mažiau kaip 2 metus²⁷. Matyt, kaip tik tokia klasė ir turėta omeny cituotame 1850 m. sinodo kanone apie kursus pradinėse mokyklose.

Kėdainių ir Slucko vidurinės mokyklos, išlaikomos iš sinodo lėšų, nebuvo uždaros — jose mokytis galėjo ir kitų tikėjimų vaikai²⁸. Mokymo turinys formaliai nesiskyrė nuo kitų tokio tipo mokyklų Vilniaus švietimo apygardoje. Dalykai buvo dėstomi grynai linijine sistema nuo pirmos ligi paskutinės klasės. Vidurinė mokykla paprastai skyrėsi lyg į du laipsnius: pirmosiose dviejose klasėse dirbdavo po vieną mokytoją, o aukštesnėse klasėse dėstydamo keli atskirų dalykų mokytojai²⁹. Vilniaus universitetas į Kėdainius ir Slucką ne tik siuntė savo vizitatorius, bet ir prisidėjo prie mokyklų išlaikymo, kasmet joms skirdamas po 2200 rb³⁰. Abi gimnazijos, įsteigtos XVII a., garsėjo aukštu lygiu ir suvaidino didelį vaidmenį Lietuvos švietimo istorijoje kaip protestantizmo kultūros židiniai³¹. Kėdainių gimnazija, nors priklausė Vilniaus universitetui, XIX a. pr. turėjo dar gana didelę autonomiją. Joje buvo gyvos XVII—XVIII a. mokyklų mokymo turinio tradicijos, kur daug dėmesio buvo skirta kalbų mokymui³². Mokyta lotynų, vokiečių, prancūzų, rusų ir lenkų kalbų, nedaug matematikos. Nėra gamtos mokslų kursų. Be geografijos ir istorijos, dar būta vadinamųjų enciklopedijos pamokų, kuriose buvo pateikiama įvairių sričių žinių. Naujoviški buvo moralės ir statistikos dalykai³³. Tačiau tyrinėtoja čia pat nurodo, kad netrukus Kėdainių apskritinės mokyklos programa buvo suvienodinta su kitų to tipo mokyklų programa³⁴. Iš 1817 m. ataskaitos matyti, kad Slucko ir Kėdainių mokykloms vadovauja rektorai (prižiūrėtojai), kiekvienoje iš jų dirba po 7 mokytojus, tarp kurių yra 1 katalikų kapelionas ir 1 evangelikų reformatų religijos mokytojas³⁵. 1824 m. caro valdžia Kėdainių gimnaziją uždarė, įtarusi mokykloje veikiant slaptas antivalstybines organizacijas.

Gimnazijos Kėdainiuose stygių sinodas iš karto pajuto ir ėmė rūpintis gauti iš Vilniaus universiteto leidimą išlaikyti evangelikų reformatų kunigą prie Ukmergės apskritinės mokyklos ir į ją siųsti mokinius su sinodo stipendija. Leidimas buvo gautas, ir netoliese esančios Deltuvos bažnyčios klebonui Aleksandrui Močiulskiui pavesta eiti kapeliono pareigas Ukmergės mokykloje³⁶. Tačiau šis sinodo sprendimas laukiamų rezultatų nedavė. Jau 1828 m. sinode konstatuojama, jog gana dažnai pasitaiko, kad Ukmergėje besimokantys mokiniai apleidžia savo tikėjimo pareigas, nes miestelyje nėra evangelikų reformatų bažnyčios. Kita vertus, tie, kurie nepamiršdavo savo tikėjimo ir netgi pasirinkdavo dvasininko kelią, susidurdavo su papildomomis kliūtimis, nes teologus rengusiam Tartu universitete buvo dėstoma vokiečių kalba, o Ukmergės mokykloje šios kalbos nemokyta. Be to, Ukmergėje buvo tikrai 3 klasių apskritinė mokykla, ir sinodui atsirado rūpesčių ir išlaidų baigusius šią mokyklą mokinius perkelti į gimnaziją³⁷. Kad to nereikėtų, sinodas nu-

sprendė imtis žygių įkurti alumnatą Vilniuje ir kreiptis į Vilniaus universitetą su prašymu, kad į Vilniaus gimnaziją būtų priimami evangelikų reformatų mokiniai iš visų Žemaitijos mokyklų, pateikę alumnų kuratoriaus Vilniaus superintendenteo Daunoro pasirašytą pažymėjimą, jog yra išlaikomi evangelikų reformatų bažnyčios lėšomis³⁸. Tačiau po ilgokų svarstymų šito projekto atsisakyta ir galiausiai nuspręsta įkurti alumnatą Kražiuose ir kapelionu į jį paskirti kunigą Mykolą Račinskį³⁹.

Visus tuos metus sinodas nepaliovė rūpintis ir uždarytosios gimnazijos Kėdainiuose atkūrimu. Kai Vilniaus gubernatorius, į kurį sinodas tuo reikalu kreipėsi, nesiteikė atsakyti, buvo nuspręsta rašyti pačiam ministrui⁴⁰. Pastarasis sinodo priimtas sprendimas pakankamai iškalbingai apibūdina santykius tarp valdžios ir evangelikų reformatų bažnyčios. Jeigu sinodas išdrįsta tiesiogiai kreiptis į aukščiausius valdžios organus, tikėdamasis palankaus sprendimo, vadinasi, santykiai tarp valdžios ir sinodo nebuvo priešiški. Su prašymu padėti atkurti uždarytąją Kėdainių gimnaziją sinodas kreipėsi ir į Kėdainių savininką grafą Čapskį⁴¹. Bendromis pastangomis Kėdainiuose vietoj gimnazijos buvo atidaryta 5 klasių mokykla. 1836 m. į šią mokyklą jau siunčiami mokiniai su sinodo stipendija. Kadangi tais metais mokinių buvo tik keletas, nutarta alumnato įkūrimą atidėti kitiems metams ir leisti Kražių gimnazijos alumnams baigti mokslus Kražiuose, o naujus mokinius priimti tik į Kėdainių mokyklą⁴². Buvo nuspręsta, jog sinodo auklėtiniams turėtų užtekti šešerių metų penkioms mokyklos klasėms baigti. Norintys stipendiją gauti ilgesnį laiką, teisę su prašymu kreiptis į sinodą turėjo tiksliai sėkmingai besimokantys mokiniai⁴³. Kėdainių mokykla buvo bene vienintelė tuo metu Vilniaus švietimo apygardoje tokio tipo, kur kaip savarankiška disciplina dėstyta lietuvių kalba. 1847 m. sinodas nutarė kreiptis su prašymu dėl liturginių kalbų Slucko ir Kėdainių mokyklose, prašydamas leisti tikybiniam tikslams išplėsti lenkų kalbos mokymą minėtose mokyklose, o Kėdainiuose įvesti lietuvių kalbą. Švietimo ministerija leidimą davė (gautas 1848 01 20 nr. 249). Kaip rašoma 1848 m. sinodo nutarime, Žemaičių distrikto superintendentui kunigui Močiulskiui pavedama mokyti lietuvių kalbos Kėdainių apskritinėje mokykloje⁴⁴.

1858 m. Kėdainiuose atkuriamą gimnaziją. Norinčių joje mokytis netrūko, nes sinodas nutarė imtis priemonių, kad nebūtų viršijamas numatytas auklėtinių skaičius⁴⁵. Tačiau gimnazija išsilaikė tik keletą metų. Dėl mokytojų ir mokinių dalyvavimo 1863 m. sukilime 1864 m. gimnazija buvo uždaryta, o vietoj jos įkurta dviklasė mokykla. Vėl atkurta gimnazija buvo tik XX a. 3-iojo dešimtmečio pradžioje — 1922 metais.

Vienintelė per visą XIX a. veikusi gimnazija, į kurią Lietuvos evangelikai reformatai siuntė mokinius su sinodo stipendija, buvo Slucko gimnazija. Kaip ir gimnazija Kėdainiuose, ji buvo įkurta Radvilų XVII a., bet išvengė caro valdžios represijų

ir sėkmingai atliko švietimo ir kultūros centro vaidmenį per visą XIX amžių. Nors buvo iš sinodo lėšų išlaikoma, tačiau XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais ją finansiškai taip pat rėmė ir Vilniaus universitetas. 1827 m. universitetas pagal susitarimą su bažnyčia atsiuntė gimnazijai 1600 rb sidabru⁴⁶. Tai nebuvo vienkartinė pašalpa — Vilniaus universitetas reguliariai rėmė abi evangelikams reformatams priklausiusias gimnazijas. Slucko gimnazija su prie jos esančiu konviktu sinodo nuosavybė buvo iki 7-ojo dešimtmečio pabaigos. 1868 m. gimnazija buvo perduota Vilniaus švietimo apygardai⁴⁷. Mūrinis ir trys mediniai gimnazijos pastatai išnuomoti šiai žinybai už 1350 rb per metus. Iš šios sumos 800 rb ėjo į sinodo kasą, o kita dalis — 550 rb — buvo skiriama gimnazijos remonto išlaidoms. Sinodo manymu, išnuomota buvo už labai mažą sumą, todėl buvo sutarta, kad konvikte gyvenantys sinodo auklėtiniai nemokės už mokslą. Tačiau praėjus tik keleriems metams, konvikte gyvenančių mokinių teisės buvo sulygintos su kitų ir iš jų pareikalauta mokėti už mokslą, nors sutarties sąlygos dėl pastatų nuomos nepasikeitė⁴⁸. Sinodas, manydamas nuomojimo sutartį esant per daug nuostolingą, įpareigojo kolegiją pasirūpinti, kad mokyklos pastatai būtų parduoti švietimo apygardos kuratoriui už 29 tūkst. rb. Caras sinodo sumanymui neprieštaravo⁴⁹. Evangelikų reformatų sinodo stipendijos gimnazijoje nebuvo panaikintos, tačiau provalstybinės tendencijos joje smarkiai sustiprėjo. M. Kosmano manymu, gimnazijos perdavimas Vilniaus švietimo apygardai buvo caro valdžios vykdytos politikos pasekmė⁵⁰. M. Kosmano pateikiamais duomenimis, po sukilimo iš gimnazijos buvo pašalinta daugiau nei pusė mokinių — 281 iš 404⁵¹. Nepaisant rusifikacijos (po sukilimo visi dalykai gimnazijoje pradėti dėstyti rusų kalba), XIX a. antroje pusėje Slucko gimnazija buvo pagrindinė, kurioje sinodo auklėtiniai gaudavo vidurinę išsilavinimą.

Be Kėdainių ir Slucko gimnazijų, evangelikų reformatų sinodo auklėtiniai karais buvo siunčiami į Tartu gimnaziją. Antai 1869 m. 8 sinodo auklėtiniai buvo apgyvendinti Slucko konvikte ir vienas — Jokūbas Jasinskis — pasiūstas į Tartu gimnaziją vieton iš ten išvykusio Juozapo Snarskio⁵². Po vieną kitą savo mokinių sinodas pasiūsdavo į Vilniaus gimnaziją. 1892 m. Vilniaus gimnazijoje mokėsi 2 sinodo stipendiatai — Jonas ir Kazimieras Sestšencevičiai⁵³. Pavieniai auklėtiniai buvo siunčiami ir į Mintaujos gimnaziją. Antai 1890 m. Mintaujos gimnazijoje su sinodo stipendija mokėsi Jonas Kunca ir Konstantinas Neimanas⁵⁴. Buvo metų, kai sinodo auklėtiniai buvo siunčiami į Rygą. Pavyzdžiui, 1889 m. sinodas į Rygą išsiuntė Jokūbą ir Povilą Juodinskius su 60 rb stipendija⁵⁵. Viena kita stipendija nagrinėjamu laikotarpiu buvo skirta mokiniams, besimokiusiems Panevėžio gimnazijoje. 1887 m. į Panevėžį su sinodo stipendija buvo išsiūstas Cezaris Ostachevičius⁵⁶. Tačiau mokinių siuntimas į Panevėžio, Rygos ar kitas gimnazijas buvo atsitiktinis reiškinys. Dauguma iš sinodo lėšų išlaikomų mokinių mokėsi Kėdainių ir Slucko

gimnazijose. Nors pastarosiose studijavo ir kitų tikėjimų vaikai, protestantų jose buvo dauguma. Literatūroje yra užuominų apie pasitaikančius tikiškos netolerancijos faktus — minimas 1818 m. Slucko gimnazijos direktoriaus M. Vanovskio raštas ministerijai apie katalikų dvasininkijos išpuolius prieš šią gimnaziją⁵⁷. Tačiau tai, atrodo, buvo išimtiniai atvejai.

Mokinių ir studentų stipendijoms aptariamam laikotarpiu buvo skiriama nemažai sinodo lėšų. Remiamus mokinius sinodas skirstė į dvi pagrindines grupes: alumnus ir beneficentus. Alumnams priklausė kunigų, evangelikų reformatų mokyklų mokytojų ir kitų sinodui vienaip ar kitaip nusipelnusių, bet neturtingų tarnautojų sūnūs. Beneficiantais vadinti mokiniai, išlaikomi iš turtingų asmenų tam reikalui skirtų beneficijų. Iš sinodo lėšų jiems buvo mokama tiek, kiek tuo metu leisdavo sinodo kasa⁵⁸. Į konviktą priimtų mokinių tėvai ar globėjai turėjo pasirūpinti, kad mokinsys turėtų: 1 milinę, 1 naują uniformą, 1 uniforminį surdutą, 1 neuniforminį surdutą, 3 poras batų, 3 poras baltinių, 2 paklodes, 1 odinę pagalvėlę, 1 antklodę, 1 čiužinį, 1 užrakinamą skrynelę, 1 dėžutę nešvariems skalbiniams, arba pinigų visa tai įsigyti⁵⁹.

Sinodo išlaikomų mokinių skaičius svyravo ir daugiausia priklausė nuo tuo metu turimų lėšų. 1809 m. sinode nuspręsta, kad alumnų neturėtų būti daugiau kaip 27⁶⁰. Tačiau vidutiniškai sinodas kasmet išlaikydavo daugiau nei pusę šimto mokinių. 1836 m. jų buvo net per 70, tačiau ši skaičių buvo siūloma apriboti iki 50⁶¹. Nors 1857 metais sinodas išlaikė tik 50 mokinių, tačiau dar 17 buvo išlaikoma specialiai tam tikslui dievobaimingų asmenų skirtomis lėšomis⁶². XIX a. pradžioje į sinodo stipendiją pretenduoti galėjo tik sulaukę 12 metų vaikai. Tačiau jau 1821 m. amžiaus cenzas sumažintas vieneriais metais, argumentuojant, jog, gerokai padidėjus dėstomų disciplinų, neįmanomas dalykas, kad per numatytą 6 metų laikotarpį mokinsys galėtų deramai savo studijas baigti⁶³. Jau 1832 m. sinode buvo nutarta Slucko gimnazijoje įsteigti parengiamąją klasę, nes pradinėse mokyklose mokiniai paprastai būna silpnai parengti ir nepajėgūs įsisavinti gimnazijos kurso. Į parengiamąją klasę turėjo būti priimami mokiniai, ne jaunesni kaip 10 metų⁶⁴. Skiriant sinodo stipendiją dvasininkų ir mokytojų vaikams našlaičiams, amžiaus nepaisyta — buvo priimami į gimnaziją atsižvelgiant į jų gabumus ir išlaikytų egzaminų rezultatus. Ir jeigu tokie gabūs mokiniai atrasdavo savyje pašaukimą būti dvasininkais ar mokytojais, galėjo būti išsiųsti studijuoti ir būti sinodo išlaikomi vienerius metus ilgiau⁶⁵. XIX a. viduryje sinodas, konstatavęs, jog ne visi per 7 mokslo metus išeina gimnazijos kursą, nutarė pratęsti sinodo skiriamos stipendijos laiką tik tiems mokiniams, kuriuos buvo ketinama siųsti į universitetą⁶⁶.

Be alumnų ir beneficentų — dviejų pagrindinių mokinių grupių, — kone kasmet į gimnaziją būdavo priimama mokinių, išlaikomų iš trumpalaikės fundacijos,

dažnai skiriamos konkrečiam mokiniui. Antai Ozarovskio fundacija naudojosi Leopoldas Vanovskis, 1810 m. priimtas į Slucko gimnaziją⁶⁷. Nepateisinantiems dedamų vilčių, t.y. blogai besimokantiems ir nederamai besielgiantiems, sinodas galėjo nutraukti išlaikymą⁶⁸. Tokiu atveju, jeigu mokinsys dėl kokių nors priežasčių po kurio laiko palikdavo gimnaziją, stipendija taip pat buvo nutraukiama, išmokant sumą tik už gimnazijoje būtas dienas ir, jeigu mokinsys neturtingas, duodama šiek tiek kelionėi⁶⁹. Į gimnaziją su sinodo stipendija mokiniai galėjo būti siunčiami apibrėžtam laikui, kad įgytų vienos ar kitos srities žinių. Pavyzdžiui, 1801 m. į Kėdainių gimnaziją 1 metams buvo priimtas Jonas Bergas, turėjęs pagilinti religijos žinias⁷⁰.

Skirstant stipendijas, mokinių tėvų ar globėjų nuopelnai sinodui, matyt, turėjo didžiausią reikšmę. Pretenduoti į sinodo stipendiją galėjo tik evangelikų reformatų vaikai. Kitų tikėjimų išpažinėjams sinodo stipendija galėjo būti paskirta išimtiniais atvejais, atsižvelgiant į neeilinius nuopelnus sinodui⁷¹. XIX a. viduryje stipendijoms skiriamos lėšos siekė 1 tūkst. rb⁷². Ši suma tolydžio didėjo — 1875 m. sinode konstatuojama, kad kasmet mokinių stipendijoms ir konvikto prie Slucko gimnazijos išlaikymui skiriama 4 tūkst. rb⁷³. Į šią sumą įėjo atlyginimas konvikto vedėjui, auklėtoju, tikybos mokytojui Slucko gimnazijoje, išlaidos už konvikto apšildymą, apšvietimą, mokymo priemones⁷⁴. Kai kuriais metais sinodas dar išskirdavo pinigų maistui mokiniams, likusiems konvikte atostogų metu. 1859 m. tam buvo išskirti 36 rb⁷⁵.

Stipendijų dydis nebuvo vienodas. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais mažiausia sinodo mokėta stipendija buvo 40 rb, didžiausia — 150 rb⁷⁶. Buvo metų, kai prie stipendijos dar mokėtas 20—40 rb priedas⁷⁷. Vardinės stipendijos paprastai buvo didesnės. 1881 m. iš 9 gimnazijos mokiniams mokamų stipendijų tik dviem — Sigizmundui Jastžembskiui ir Stanislovui Močiulskiui — mokėta po 80 rb, visiems kitiems — po 40—45 rb⁷⁸. Būta atveju, kai savo globojamiems mokiniams sinodas skirdavo tiktai vietą gimnazijos konvikte. Pavyzdžiui, 1894 m. vieta Slucko gimnazijos konvikte (be stipendijos) buvo paskirta 3 gimnazistams: Vilhelmui Gritei, Karlui Kliuksenui ir Juozapui Mackevičiui⁷⁹. Nors jau XIX a. viduryje būta sumanymų įkurti prie Slucko gimnazijos mokyklą moterims⁸⁰, tačiau projektas realizuotas nebuvo ir iki XX a. pr. sinodas stipendijas skyrė išimtinai vaikinams. Tačiau 1905 m. sinode jau nutarta pagal galimybę skirti stipendijas ir merginoms. Numatyta, kad pirmumo teisę stipendijai gauti visada turės kunigų, sinodo kanceliarijos tarnautojų bei bažnyčios patarnautojų dukros⁸¹. 1909 m. iš 5 sinodo skirtų stipendijų dvi po 40 rb buvo skirtos merginoms — Elenai ir Julijai Ceraskoms⁸².

Į gimnaziją su sinodo stipendija buvo siunčiami mokiniai iš visų visuomenės sluoksnių, pristatę atitinkamus dokumentus. Sinodo stipendija pasinaudoti norintys bajorai turėjo pristatyti pažymą iš apskrities bajorų vadovo, miestiečiai — leidimą

iš miesto valdžios, o iš valstiečių (iki baudžios panaikinimo) reikalaujama turėti dvarininko leidimą⁸³. Vyravo bajorai. 1809 m. iš 30 mokinių Kėdainių ir Slucko gimnazijose, kuriose mokėta sinodo stipendijos, 27 buvo iš bajorų ir tik 3 priklausė kitiems luomams⁸⁴.

Kėdainių ir Slucko gimnazijų mokytojus ir kapelionus išlaikydavo sinodas. Sinodas mokėdavo mokytojams ir pensijas iki gyvos galvos. Teisę gauti pensiją turėjo mokytojas, išdirbęs 25 metus. Jeigu dirbdavo ir sulaukęs pensijinio amžiaus, jam buvo mokamas atlyginimas ir trečdalis pensijos, t.y. toks mokytojas gaudavo 400 rb per metus. Mokytojas, priverstas palikti darbą dėl svarbių priežasčių po 10—15 metų, gaudavo 60 rb metinę pensiją, išstarnavęs 15—20 metų — 100 rb, o po 20—24 metų darbo mokykloje jam buvo mokama 200 rb metinė pensija⁸⁵. Sinodo mokyklose dirbantys mokytojai buvo rengiami iš tų pačių gimnazijos mokinių, siunčiant juos mokytis su sinodo stipendija į universitetus.

Aukštosios mokyklos

XIX a. pradžioje sinodas dar kurį laiką naudojosi anksčiau įvairiuose užsienio universitetuose įsteigtomis fondacijomis. Antai kunigaikštė Liudvika Karolina Radvilaitė, Brandenburgo markgrafė, Karaliaučiaus universitete buvo įsteigusi fondaciją trimis Lietuvos sinodo studentams. Marburgo universitete 1 sinodo studentas buvo išlaikomas iš Danijos karalienės Karolinos Amalijos įsteigtos fondacijos, 2 — iš landgrafo Karolio Hasskio. Be mecenatų fondacijų, sinodas naudojosi ir užsienio valstybių įsteigtomis stipendijomis. Po dvi tokias stipendijas buvo įsteigta Vokietijos universitetuose: Frankfurto prie Oderio ir Leideno⁸⁶. Kaip matyti iš sinodo kanouose pateikiamų į užsienį išsiųstų studentų sąrašų, visos vietos kasmet buvo užpildomos — norinčių studijuoti netrūkdavo. Pasitaikydavo, kad studentai po kelerių metų būdavo perkeltami iš vieno universiteto į kitą. Antai 1804 m. sinodo sprendimu Karaliaučiaus universitete studijavusio Aleksandro Bernackio, kuris išvyko į Frankfurtą, vietą turėjo užimti Adomas Močiulskis⁸⁷. Tačiau tokie atvejai buvo reti. Paprastai studentas, išsiųstas su sinodo stipendija į kurį nors universitetą, jį ir baigėdavo. Studentai privalėjo kasmet informuoti apie savo studijas, tokias žinias siųsdami sinodo skiriamam studentų kuratoriui⁸⁸. Universitetai, kaip ir gimnazijos, reikalavo pristatyti kilmės pažymėjimus. Iškilus kokiems nors nesusipratimams, kolegija buvo sinodo įpareigota padėti gauti reikalingą pažymą. Kasmet į užsienio universitetus sinodas pasiųsdavo po keletą ar net keliolika studentų. Natūralu, jog didelis smūgis sinodui buvo netikėta žinia, kad valdžia uždraudusi studijas užsienyje. 1810 m. sinode Vilniaus superintendantas Rečinskis informavo, kad panaikintos

visos iki tol turėtos beneficijos sinodo auklėtiniams užsienio universitetuose, todėl konstatuota būtinybė nedelsiant kreiptis į švietimo ministrą su prašymu panaikinti sprendimą. Argumentuojama, jog priešingu atveju sinodas praranda galimybę parengti ne tik dvasininkus, bet ir mokytojus, nes Vilniaus universitetas sinodui išskyręs tiktai vieną vietą⁸⁹. Nors prašymas nebuvo patenkintas ir turėtos beneficijos negražintos, išimtiniais atvejais sinodui pavyko kurį laiką išsiųsti vieną kitą studentą į užsienio universitetus, nes dar 1823 m. trys sinodo auklėtiniai studijavo Marburge⁹⁰. Tačiau jau tais pačiais metais caro valdžia mainais į stipendijas užsienyje pasiūlė sinodui stipendijas Tartu universitete⁹¹. Kompromisinis pasiūlymas aiškiai rodo, kad caro valdžia taip norėjo išvengti konflikto, kartu nenorėdama atsisakyti savo užmačių sukoncentruoti aukštojo mokslo studijas Rusijos imperijos universitetuose. 1823 m. balandžio 14 d. caro patvirtintu Valstybės Tarybos nutarimu Tartu universitete buvo įsteigtos 6 nuolatinės stipendijos po 200 rb sinodo auklėtiniams mokytojais ir dvasininkais rengti. Stipendiatai turėjo išeiti kursą per 4 metus⁹². Tačiau po kurio laiko sinodas kreipėsi su prašymu į švietimo apygardos kuratorių pratęsti stipendijos mokėjimo laiką iki 5 metų⁹³. 1838 m. sausio 29(18) d. caro patvirtintu Ministrų komiteto nutarimu dvi iš tų stipendijų buvo perkeltos į Peterburgo universitetą⁹⁴. A. Tylos duomenimis, 1824 m., kai buvo pasiųsti pirmieji studentai, Tartu universitete įsimatrickuliuo net 7 jaunuoliai, 1824—1854 m., t.y. per 30 metų, universitete mokėsi 35 stipendiatai, iš jų 23 buvo kilę iš Lietuvos, 13 studentų studijavo pasaulietiškus mokslus, o kiti — teologiją⁹⁵.

Studijų metais Teologijos fakulteto studentai privalėjo gauti įskaitas iš hebrajų gramatikos, graikų ir lotynų kalbų, įvado į Senąjį Testamentą, įvado į Naująjį Testamentą, dogmatikos istorijos bei filosofijos istorijos. Egzaminus turėjo išlaikyti iš Senojo Testamento egzegezės, iš Naujojo Testamento egzegezės, iš sisteminės bei praktinės istorinės teologijos. Studijų metais taip pat buvo privalomi rašto darbai iš katechezės, bandomieji pamokslai ir diplominis darbas. Amžiaus pabaigoje Teologijos fakulteto studentams buvo įvestas ir rusų kalbos egzaminas⁹⁶. Dėstoma buvo vokiečių kalba.

Stipendijas sinodo siunčiamiems studentams kurį laiką mokėjo valdžia. Tačiau 1855 m. sinode kolegija informavo apie vidaus reikalų ministro gegužės 16(4) d. raštą, kuriame pranešama, jog švietimo ministro teikimu Valstybės Taryboje patvirtintas projektas, jog 1200 rb, ligi tol mokėtų iš valstybės kasos sinodo auklėtiniams Tartu ir Peterburgo universitetuose, būtų mokama iš sinodo lėšų⁹⁷. Sinodas čia pat priėmė sprendimą kreiptis su prašymu į vidaus reikalų ministrą, nurodydamas, jog stipendijų panaikinimas būtų pražūtingas visai bendruomenei, nes sinodas neturįs galimybių išlaikyti studentus iš savo lėšų, o Tartu universitetas yra vienintelė aukštoji mokykla, kurioje rengiami Unitas Lituaniae teologai⁹⁸. Į sinodo prašymą iš

dalties buvo atsižvelgta. A. Tylos duomenimis, 1873 m. vietoj 4 stipendijų po 200 rb Tartu universitete buvo nustatytos 3 stipendijos po 266 rb ir jos buvo skiriamos tik teologams⁹⁹. Mokytojai buvo rengiami Peterburgo universitete. 1886 m. lapkričio 11 (spalio 31) d. švietimo ministro nurodymu visų iki tol ministerijos žinioje buvusių išdo stipendijų skirstymas buvo perduotas aukštosioms mokykloms. Naujai priimto sprendimo pasekmes sinodas netruko pajusti — Peterburgo universitetas atsisakė mokėti stipendijas sinodo siūstiems studentams. Tačiau sinodas nemanė nusileisti ir nutarė kreiptis į švietimo ministrą, įrodinėdamas, jog 1838 m. caro patvirtintu Ministrų komiteto nutarimu įsteigtos stipendijos turėtų būti laikomos ne išdo, bet privačiomis sinodo stipendijomis¹⁰⁰.

Keletą XIX a. dešimtmečių sinodo auklėtiniai turėjo galimybę studijuoti tiktai Tartu ir Peterburgo universitetuose. Sinodo pastangos susigrąžinti turėtas stipendijas užsienio universitetuose rezultatų nedavė, kurį laiką nesėkmingi buvo ir bandymai atgauti stipendijas Karaliaučiaus universitete¹⁰¹. Vis dėlto 1862 m. stipendijos šiame universitete sinodui buvo grąžintos¹⁰², ir jau kitais metais sinodas galėjo išsiųsti studentus. Vieną iš Karaliaučiaus universiteto stipendijų sinodas iš anksto rezervavo Vladislavui Ceraskiui¹⁰³. Karaliaučiaus, kaip ir kitų universitetų, studentai išlaikydavo visus egzaminus ir grįžę pristatydavo sinodui atitinkamą pažymą apie studijų rezultatus. Tuomet kandidatai į dvasininkus laikydavo egzaminą sinode ir po to jau turėjo teisę rūpintis gauti dvasininko vietą¹⁰⁴. Dvasininkų stoka vertė sinodą apsisprendusiems studijuoti teologiją suteikti įvairių lengvatų. Be kita ko, vykstantieji studijuoti į aukštųjų mokyklų Teologijos fakultetus turėjo pirmumo teisę gauti stipendiją¹⁰⁵. Baigusiems teologijos studijas sinodas, atsižvelgdamas į sunkias materialines auklėtinų sąlygas, išskirdavo negrąžinamą 200 rb pašalpą¹⁰⁶. Jeigu tais metais nebuvo laisvos vietos arba jeigu sinodas pripažindavo absolventą netinkamą dvasininko darbui, sinodo auklėtiniai galėjo būti atleidžiami nuo pareigos atitarnauti už savo studijas ir galėjo kaip tinkami pasirinkti užsiėmimą. Atsiradus laisvai dvasininko vietai, sinodas turėjo teisę pasiūlyti ją užimti. Jeigu baigęs studijas sinodo stipendiatas pareikšdavo nenorą tarnauti evangelikų reformatų Bažnyčiai, jis privalėjo grąžinti sinodui visas mokymo išlaidas¹⁰⁷. Tai lietė tiek teologus, tiek ir kitų mokslų studijas baigusius. Pasitaikydavo, kad buvę sinodo stipendiatai, atsisakę atitarnauti už studijų metus, vengdavo grąžinti skolą. 1858 m. sinode svarstyta buvusių sinodo auklėtinų Ksavero Balčevskio ir Jono Močiulskio, kurių vienas buvo baigęs Tartu, kitas — Peterburgo universitetą, elgesys. Abu jie nepanoro atitarnauti sinodui, mokytojaudami Slucko gimnazijoje, ir pasižadėjo grąžinti į juos studijų metais įdėtas lėšas. Tačiau jie pažado ištesėti neskubėjo, ir sinodas buvo priverstas įpareigoti kolegiją susisiekti su jų tarnybos vieta ir prašyti išskaičiuoti sinodo skolą iš atlyginimo¹⁰⁸. Sinodas nusprendavo ir kokį dalyką siunčiamas asmuo turėtų stu-

dijuoti. Be sinodo sutikimo studentas neturėjo teisės pakeisti studijuojamo dalyko. Prieš nepaklusniusius buvo imamas griežtų priemonių. Kai sinodą pasiekė žinia, jog sinodo stipendiatas Mykolas Šefleris, išvykęs į Peterburgo universitetą studijuoti matematikos, perėjo į gamtos mokslų fakultetą, kolegijai nedelsiant buvo pavesta išsiaiškinti, o jeigu Šefleris kategoriškai atsisakytų tęsti matematikos studijas, nedelsiant stipendiją nutraukti¹⁰⁹. Pažadas poveikį turėjo, nes Šefleris grįžo toliau studijuoti matematikos. Kai po poros metų jis neišlaikė kursinio egzamino ir buvo išbrauktas iš studentų sąrašų, sinodas ėmėsi žygių, kad jam būtų leista dar kartą laikyti egzaminą¹¹⁰. Pateiktas pavyzdys aiškiai parodo, kaip rūpestingai sinodas stebėjo savo auklėtinius. Rūpintasi, kad į aukštąsias mokyklas su sinodo stipendija būtų išsiųsti gabūs, studijuoti pajėgūs mokiniai. Kiekvienas norintis gauti sinodo stipendiją studijoms universitete privalėjo savo lėšomis atvykti į sinodą ir išlaikyti viešą egzaminą. Paaiškėjus, kad mokinys turi tvirtų žinių iš mokykloje dėstytų dalykų, ypač iš rusų, vokiečių ir lotynų kalbų, jam buvo paskiriama sinodo stipendija, bet su sąlyga, jog pasirašys pasižadėjimą, kad savarankiškai nekeis iš anksto savanoriškai pasirinkto studijų dalyko, reguliariai informuos sinodo paskirtą studentų globėją apie savo studijas. Būsimasis stipendiatas turėjo prisiekti, jog, baigęs mokslus, atitarnaus sinodui, o priešingu atveju grąžins visą už jo mokslą sumokėtą sumą¹¹¹. Jeigu studentas nebaigdavo studijų per nustatytą laiką arba jas nutraukdavo, taip pat turėdavo arba grąžinti pinigus, arba atitarnauti sinodo paskirtose žemesnėse tarnybose¹¹².

Nors atranka buvo gana griežta, tačiau būta atvejų, kai studijuojant paaiškėdavo, jog studentas netinka pasirinktai specialybei. Dažniausiai tai būdavo su studijuojančiais teologiją. Norint išvengti nesusipratimų, buvo stengiamasi išsiaiškinti ne tik būsimųjų dvasininkų dalykinius sugebėjimus, bet ir žiūrėta, kaip, kokiomis sąlygomis jaunuolis auklėtas¹¹³. Nors ir buvo imtasi visų priemonių, kad studentams skirtos lėšos nenuėitų veltui, nuostolių nepavykdavo išvengti. Neretai gabūs, geri studentai, sėkmingai baigę studijas, nebenorėdavo grįžti ir tarnauti sinodui, siuntusiam mokytis ir juos išlaikiusiam¹¹⁴. Sinodas, nenorėdamas taikstyti su tokia padėtimi, kaskart griežtindavo stipendijų skyrimo tvarką. Norėdamas užkirsti kelią studentams prasitęsti studijas ir kartu stipendijos laiką, sinodas priėmė sprendimą, jog stipendiatas, baigęs mokslus, turi atitarnauti sinodo paskirtoje tarnyboje dvigubą studijų metų skaičių¹¹⁵. 1903 m. sinode nutarta, jog teisę pretenduoti į sinodo stipendiją turi tik įstojusieji į aukštąją mokyklą¹¹⁶.

Nagrinėjamu laikotarpiu pagrindinę sinodo stipendijų dalį sudarė stipendijos, kurioms lėšų skyrė caro valdžia. Kadangi jos buvo gautos mainais už nutrauktas stipendijas užsienio universitetuose, sinodas jautėsi turįs visišką teisę jomis disponuoti. Tai ypač išryškėdavo iškilus nesusipratimams su kurio nors (Peterburgo ar

Tartu) universiteto vadovybe. Kai Tartu universitetas laiku neišmokėjo stipendijų sinodo siūstiems studentams, sinodas protestavo pareikšdamas, jog universiteto valdžia neturinti jokios teisės vilkinti stipendijų mokėjimo, nes stipendijų reikalus sinodo stipendiatams sinodas ir tegali tvarkyti¹¹⁷. Caro valdžia, XIX a. pr. drastiškai nutraukusi sinodo turėtas stipendijas užsienio universitetuose, vėliau į šią sinodo veiklos sritį praktiškai nesikišo, skirdama iš valstybės išdo lėšas stipendijoms. Čia aiškiai matyti caro valdžios pastangos visomis priemonėmis sukoncentruoti inteligentijos ugdymą Rusijos imperijos universitetuose, kuriuose ji buvo pajėgi kontroliuoti patį švietimo procesą.

Aptariamam laikotarpiu sinodas naudojosi ir viena kita naujai įsteigta stipendija. Viena iš jų — Anišeovskių vardo stipendija, kurių dvi po 150 rb buvo skirtos vidurinių mokyklų auklėtiniams ir viena 300 rb — aukštosios mokyklos studentui. 1890 m. sinodas nutarė Anišeovskių stipendijos fondą padalyti į 3 dalis — po 200 rb aukštųjų mokyklų studentams. Tais metais ši stipendija buvo paskirta Aleksandriui Mikuličiui-Radeckiui, Petriui Ceraskiui ir Stanislovui Sestšencevičiui¹¹⁸.

Būsimieji dvasininkai, panaikinus stipendijas užsienio universitetuose, buvo rengiami Tartu universitete, kuriame visi dalykai dėstyti vokiečių kalba. Baigusieji šį fakultetą stokojo praktinės teologijos žinių, reikalingų dirbant lietuviškose ir lenkiškose parapijose. Ieškodamas galimybių padėčiai ištaisyti, sinodas nusprendė rūpintis, kad Tartu ar kuriame kitame Rusijos imperijos universitete būtų įsteigta praktinės teologijos katedra su dėstomąja lietuvių ir lenkų kalba¹¹⁹. Nors šis sumanymas nebuvo įgyvendintas, tačiau iš jo matyti, kad dvasininkų rengimą sinodas laikė itin svarbiu. Kaip, beje, ir mokytojų kadrų rengimą. 1907 m. sinode aptariant liaudies mokyklų mokytojų klausimą, kolegijai buvo pavesta kreiptis į Vilniaus švietimo apygardos kuratorių su prašymu įsteigti Panevėžio mokytojų seminarijoje keletą stipendijų evangelikų reformatų tikėjimo lietuviams. Seminarijoje jie turėjo pasiręngti darbui pradžios mokyklose¹²⁰. Kadangi išlaidos švietimui tolydžio didėjo, 1903 m. sinodas nusprendė įsteigti vadinamąjį stipendijų fondą¹²¹. Jį sudarė sinodo metu surinktos aukos, už kurias buvo perkamos obligacijos, o gauti procentai kartu su Anišeovskių fundacijos procentais turėjo būti naudojami švietimo reikalams¹²². 1908 m. stipendijų fondas, kurį sudarė Vilniaus žemės banko obligacijos, jau buvo išaukęs iki 2700 rb. Tais metais fondo kasoje grynais buvo 238 rb 92 kp¹²³, o 1911 m. stipendijų fondo lėšos siekė 6100 rb¹²⁴. Palyginti sparčiai didėjanti fondo pinigų suma rodo, kad sinoduose dalyvaujantieji dvasininkai ir pasauliečiai pritarė ir aktyviai rėmė šį sinodo sprendimą. Stipendijų fondo lėšas buvo ketinama naudoti ir dvasininkų kelionėms į pasaulio mokslo centrus pasisemti patyrimo ir žinių¹²⁵. Dėl lėšų stokos šie planai nebuvo įvykdyti, bet knygoms ir periodiniams leidiniams, iš kurių tiek dvasininkai, tiek pasauliečiai galėjo sužinoti pasaulio mokslo naujienas, jų buvo randama¹²⁶.

Prioriteto teikimas švietimui ir mokslui lėmė, kad evangelikai reformatai sugebėjo išugdyti stiprią inteligentiją, palikusių ryškius pėdsakus to meto kultūriniam gyvenime.

-
- ¹ M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmoje pusėje*, Kaunas, 1970, p. 10—14.
- ² Ten pat.
- ³ M. Kosman, *Litewska Jednota Ewangelicko-Reformowana od połowy XVII w. do 1939 r.*, Opole, 1986, p. 63—66.
- ⁴ Tartu universitetas 1802—1892 m. vadinosi Dorpatu, 1892—1918 m. — Jurjevo universitetu.
- ⁵ A. Tyla, Lietuvos jaunimas Tartu universitete 1802—1918 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, A serija, 1973, t. 3, p. 113—145.
- ⁶ 1820 m. sinodo kanonai, *Lietuvos Martyno Mažvydo Nacionalinės bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau — NB), f. 93—24.
- ⁷ 1826 m. sinodo kanonai, NB, f. 93—25, l. 40.
- ⁸ Ten pat.
- ⁹ Lietuvos evangelikų reformatų sinodo 1817 m. ataskaita A. Golycinui, *Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau — MA), f. 40—835, l. 20; Evangelikų reformatų mokyklų Lietuvoje sąrašas, sudarytas 1801 m., MA, f. 40—833, l. 11.
- ¹⁰ 1816 m. sinodo memorialai, NB, f. 93—24, l. 127.
- ¹¹ 1848 m. sinodo memorialai, MA, f. 40—1028, l. 55.
- ¹² 1855 m. sinodo memorialai, MA, f. 40—1027, l. 68—69.
- ¹³ Ten pat.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Ten pat.
- ¹⁸ M. Lukšienė, min veik., p. 100.
- ¹⁹ 1819 m. sinodo kanonai, NB, f. 93—24, l. 232.
- ²⁰ 1862 m. sinodo memorialai, MA, f. 40—1026, l. 45.
- ²¹ 1905 m. sinodo memorialai, MA, f. 40—881, l. 14.
- ²² Ten pat.
- ²³ M. Lukšienė, min veik., p. 107.
- ²⁴ Ten pat, p. 110.
- ²⁵ 1850 m. sinodo kanonai, NB, f. 93—25, l. 420.
- ²⁶ Ten pat.
- ²⁷ M. Lukšienė, min. veik., p. 109.
- ²⁸ Lietuvos evangelikų reformatų sinodo 1817 m. ataskaita A. Golycinui, MA, f. 40—835, l. 21.
- ²⁹ M. Lukšienė, min. veik., p. 126.
- ³⁰ Lietuvos evangelikų reformatų sinodo 1817 m. ataskaita A. Golycinui, l. 21.
- ³¹ D. Beauvois, *Szkolnictwo Polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803—1832*, t. 2. Rzym—Lublin, 1991, p. 201—202; M. Kosman, min. veik., p. 64—65.
- ³² M. Lukšienė, min. veik., p. 124.
- ³³ Ten pat.
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ Lietuvos evangelikų reformatų sinodo 1817 m. ataskaita A. Golycinui, l. 22.

- ³⁶ 1826 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 33.
³⁷ 1828 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 83.
³⁸ Tėn pat, l. 84
³⁹ Tėn pat, l. 92
⁴⁰ 1833 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 201—202.
⁴¹ Tėn pat, l. 202.
⁴² 1836 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 265.
⁴³ 1844 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1046, l. 22.
⁴⁴ M. Lukšienė, min. veik., p. 284.
⁴⁵ 1858 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 151.
⁴⁶ 1827 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 63.
⁴⁷ 1869 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—1869, l. 7.
⁴⁸ 1880 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1880, l. 24.
⁴⁹ 1882 m. memorialai, *MA*, f. 40—966, l. 51.
⁵⁰ M. Kosman, min. veik., p. 65.
⁵¹ Tėn pat.
⁵² 1869 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 9.
⁵³ 1892 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 96.
⁵⁴ 1890 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 89.
⁵⁵ 1889 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 85.
⁵⁶ 1887 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 76.
⁵⁷ D. Beauvois, min. veik., p. 203.
⁵⁸ 1836 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 222.
⁵⁹ 1857 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 126.
⁶⁰ 1809 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—862, l. nenum.
⁶¹ 1836 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 222.
⁶² 1857 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 473.
⁶³ 1821 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—24, l. 348.
⁶⁴ 1832 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 130.
⁶⁵ 1821 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—24, l. 348.
⁶⁶ 1851 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 428.
⁶⁷ 1810 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—862, l. nenum.
⁶⁸ 1808 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—862, l. nenum.
⁶⁹ 1855 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 462.
⁷⁰ 1861 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—862, l. 354.
⁷¹ 1853 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 454.
⁷² 1856 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 469.
⁷³ 1875 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 28.
⁷⁴ Tėn pat.
⁷⁵ 1859 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 158.
⁷⁶ 1886 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 72.
⁷⁷ Tėn pat.
⁷⁸ 1882 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 53.
⁷⁹ 1894 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 106.
⁸⁰ 1857 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 103.
⁸¹ 1905 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—881, l. 80.
⁸² 1909 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 35.
⁸³ 1828 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 83.

- ⁸⁴ 1836 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1046, l. nenum.
- ⁸⁵ 1844 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 378.
- ⁸⁶ 1855 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 63.
- ⁸⁷ 1804 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—862, l. 479.
- ⁸⁸ 1821 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—24, l. 347.
- ⁸⁹ 1810 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—862, l. nenum.
- ⁹⁰ 1823 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—29, l. 434.
- ⁹¹ 1855 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 64.
- ⁹² A. Tyla, min. veik., p. 116—117.
- ⁹³ 1860 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 176.
- ⁹⁴ A. Tyla, min. veik., p. 117.
- ⁹⁵ Ten pat.
- ⁹⁶ T. Stegner, *Pastorzy Królestwa Polskiego na studiach teologicznych w Dorpacie w XIX wieku*, Warszawa, 1993, s. 11—12.
- ⁹⁷ 1855 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 63.
- ⁹⁸ Ten pat, l. 69.
- ⁹⁹ A. Tyla, min. veik., p. 117.
- ¹⁰⁰ 1887 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—881, l. 68.
- ¹⁰¹ 1826 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 39; 1844 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1046, l. 205.
- ¹⁰² 1862 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1026, l. 53.
- ¹⁰³ Ten pat.
- ¹⁰⁴ 1862 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 506.
- ¹⁰⁵ 1829 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1086, l. 103.
- ¹⁰⁶ 1887 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 74.
- ¹⁰⁷ 1891 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—6, l. 92.
- ¹⁰⁸ 1858 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 131.
- ¹⁰⁹ 1857 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 104.
- ¹¹⁰ 1860 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 187.
- ¹¹¹ 1837 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—27, l. 253.
- ¹¹² 1855 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 461.
- ¹¹³ 1814 m. sinodo kanonai, *MA*, f. 40—1003, l. 47.
- ¹¹⁴ 1846 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 388.
- ¹¹⁵ 1853 m. sinodo kanonai, *NB*, f. 93—25, l. 451.
- ¹¹⁶ 1903 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—881, l. 35.
- ¹¹⁷ 1859 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—1027, l. 154.
- ¹¹⁸ 1890 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—881, l. 125.
- ¹¹⁹ 1908 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—967, l. 4.
- ¹²⁰ 1907 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—881, l. 110.
- ¹²¹ 1903 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—881, l. 32.
- ¹²² Ten pat.
- ¹²³ 1908 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—967, l. 2.
- ¹²⁴ 1911 m. sinodo memorialai, *MA*, f. 40—967, l. 51.
- ¹²⁵ Ten pat, l. 44.
- ¹²⁶ Ten pat.

Gauta 1995 m. lapkričio mėn.

Summary

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

THE OUTLINE OF EDUCATIONAL HISTORY OF LITHUANIAN EVANGELISTS-REFORMISTS IN THE 19th CENTURY

The educational history of Lithuanian evangelists-reformists is a constituent part of the history of education in Lithuania. Notwithstanding that formally educational matters completely depended on the policy of tsarist government, the old Unitas Lithuanica managed to maintain enough independence in the mentioned sphere.

Evangelists-reformatists took care of all levels of education — from primary to university studies. Questions of different schools and studies were considered in Synod. Synod financially supported over half a hundred pupils annually. However, only the children of evangelists-reformists could apply for Synod grants.

In the first decades of 19th century Synod maintained eight elementary schools. Having finished them pupils had a possibility to continue their studies in two secondary schools also maintained by Synod — in Kėdainiai and Slutsk. Formally, the substance of education in them was similar to that in other schools of this type in Vilnius educational district.

At the time in consideration Synod only for several years used foundations which it possessed in various foreign universities. Already in the second decade of 19th century the tsarist government forbade Synod to send students to foreign universities allotting several grants in Tartu and Petersburg universities in exchange. During the whole 19th century Synod didn't manage to recover its foundations in foreign universities with the exception of scholarships which in the 7th decade were returned from Königsberg (Karaliaučius) university. However, education continued to remain the priority field of Synod's activity.

This was the reason why reformists-evangelists managed to train strong intelligentsia which made a large contribution to the cultural life of Lithuania of those times.